

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2022 Cilt: 24 Sayı:1
 iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 21.05.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 28.06.2022
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1119605

Türk Siyasal Yaşamında Dönemsel Olarak Parti Sistemleri

Ahmet ERBAŞ¹

Öz

Siyasi partilerin yapıları doğdukları koşullara, buldukları ülkenin toplumsal yapısına göre heterojenlik gösterebilmektedir. Eylem, program ve yöntem açısından değerlendirildiğinde bunların benzer işlevleri yerine getirmekle birlikte aralarında farklılıklar söz konusudur. Kurucuların, temsilcilerin, seçmenlerin, örgütsel yapıların, ideolojilerin bu farklılaşmayı oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla siyasal partiler her toplumda farklı biçim ve koşullarda bir arada bulunmaktadır. Sosyal, ekonomik, politik ve kültürel etkenlere bağlı olarak partilerin sayıları, etkileri, önemleri, birbirleri arasındaki ilişkiler ve iktidar stratejileri bir toplumdaki diğer topluma göre farklılık göstermektedir.

Bu bağlamda her siyasal rejimde kendi yapılarına özgü parti sistemlerinden bahsedilebilir. Bir toplumda siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak değişebilen parti sistemi, siyasal sistemlerin işleyişini biçimlendiren, siyasal partilerin birbirleri arasında ve kendi içlerinde karmaşık ve karşılıklı ilişkiler ağını açıklayan bir bütün şeklinde açıklanmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan günümüze kadar siyasal yaşamında ortaya çıkan parti sistemleri göz önüne alınarak, dönemsel olarak bir ayrıma tutulmuş ve bu dönemlerdeki parti sistemlerinin oluşumu, nedenleri ve etkileri siyasal, toplumsal ve kültürel bakımlardan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal parti, Parti sistemi, Türk siyasal yaşamı*

Jel Kodu: Z0, Z00

Periodically Party Systems in Turkish Political Life

Abstract

The structures of political parties can show heterogeneity according to the conditions in which they were born and the social structure of the country in which they are located. When evaluated in terms of action, program and method, although they perform similar functions, there are differences between them. It can be said that the founders, representatives, voters, organizational structures and ideologies constitute this differentiation. Therefore, political parties coexist in different forms and conditions in every society. Depending on social, economic, political and cultural factors, the number of parties, their influence, importance, relations between each other and power strategies differ from one society to another.

In this context, party systems specific to their own structures can be mentioned in each political regime. The party system, which can change depending on the political, social, economic and cultural conditions in a society, is explained as a whole that shapes the functioning of political systems and explains the complex and mutual relations network between political parties and within themselves.

In this study, considering the party systems that have emerged in the political life of the Republic of Turkey from the foundation of the state to the present, it has been separated periodically and the formation, causes and effects of the party systems in these periods have been examined in terms of political, social and cultural aspects.

Keywords: Political party, Party system, Turkish political life

Jel Codes: Z0, Z00

¹**Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Milletvekili, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara, Türkiye. **E-posta:** ahmet.eras1944@yahoo.com **Orcid no:** 0000-0001-9408-9322

Extended Abstract

Introduction

Political parties, which can be defined as a political community, an organization operating on a legal and legitimate level in order to seize power, and which are expressed as indispensable elements of democratic political life in our constitution, coexist in different ways and under different conditions in every state. However, depending on many factors such as the political system, socio-economic and cultural factors, the number of parties, their size, relations between them, and power strategies vary from country to country. For this reason, a certain party system is mentioned in every political regime.

The party system, which does not have to be permanent, can change depending on political, social, economic and cultural conditions, just like political parties, is defined as a whole that shapes the functioning of political systems and explains the complex and reciprocal network of relations between political parties and among themselves.

When we look at the literature on the party system in terms of its complexity and importance, it is seen that many scientific studies have been made, and various classifications have been made regarding both political parties and party systems. When these studies are examined, it is seen that they act from different criteria and based on these criteria, they determine what types of political parties and party systems are.

In the classification of party systems, criteria such as the degree of penetration of the parties into the society, the ideology of the parties, their attitudes towards the regime, and the number of parties are taken into consideration. In addition, criteria such as the number, power, size, ideological positions, and organizational forms of the parties are used in the classification of party systems. In this context, a party system can be classified as "two-party system", "two-and-a-half party system", "multi-party system with dominant party", and "multi-party system without dominant party" according to the number and size of political parties.

Apart from this, the classification of party systems can be based on number criteria and in this context, party systems can be differentiated as "one-party system", "two-party system" and "multi-party system". This classification is basically acceptable, but it can be argued that it is insufficient to explain the multi-party system and that the single-party system is not uniform; and in this context, it can be emphasized that not only the number but also the quality is important in the determination of the party system. Within this framework, a classification can be made as "one-party system", "two-party system", "hegemonic party system", "dominant party system", "limited pluralism", "extreme pluralism" and "atomized party system". In this context, this classification of party systems is kept somewhat broader and presented in a more analytical framework. Accordingly, apart from the two big political parties, there is a classification as "two-and-a-half party system", "multi-party system with dominant party" and "multi-party system without dominant party", in which there is a third party that is much smaller than them but has the potential to form a coalition. This will be explanatory for party systems.

Method

In the light of these classifications of party systems, when we look at both the world and the Turkish political life in the republican period, it is possible to say that these classifications made in the literature maintain their validity and are more inclusive in explaining party systems. However, the names of party systems should not be misleading. The existence of only one party should not come to mind when one-party system is mentioned, and only two parties when two-party system is mentioned. Again, when the multi-party system is mentioned, this does not directly correspond to the existence of more than two parties in the system.

In this study, considering the party systems that have emerged in the political life of the Republic of Turkey from the foundation of the state to the present, a periodical distinction has been made, and a general framework has been put forward to explain the party systems in these periods.

Result and Discussion

Although political parties have existed for approximately 200 years throughout political history, they are of great importance to political life. Because while there should be political parties in every democratic system, political parties may not always exist in democratic systems. Looking at the historical process, there are also political parties in countries governed by dictatorships. For this reason, political parties can be considered not only as a gift to democracy but as a gift directly to political life.

In the history of the Republic, the first party was the People's Party, founded on September 9, 1923. The party later changed its name to the Republican People's Party in 1924. Being the first party, it had a long single-party period. However, it is necessary to distinguish this party from other single parties. As a matter of fact, Duverger has explained this issue at length. The real single parties that exist in the one-party system are divided into totalitarian single parties and authoritarian single parties. Totalitarian single parties are based directly on cult, fascist and communist regimes. Official parades and greetings are available. Authoritarian single parties, on the other hand, do not have the aim of a totalitarian single party to explain the world. In general, authoritarian single parties carry an ideology of

economic development, the development of the nation, in other words, an ideology of togetherness and development. For this reason, the Republican People's Party differs from the totalitarian parties. But it is not a democratic party either.

In general, Turkey experienced the one-party period between 1923 and 1950. This period ended with the establishment of the Democratic Party in 1945. The Democratic Party gained power by winning the elections held in 1950 with a great advantage. The 1950-1960 period was the period when the Republic of Turkey moved from the authoritarian one-party system to the two-party system.

As a result of the two-party system, two parties formed the parliament. The two-party period lasted until the 1950-1960 period ended with the 1960 coup. As a matter of fact, with the liberal environment brought by the 1961 Constitution, many unexpected factions were born in the society.

The 1960-1980 time period is also divided into two different periods. The first period is the period between 1960-1973. During this period, Turkey moved from a two-party system to a moderate multi-party system. However, increasing polarization in the country and in political life brought an extreme multi-party system to the country until the 1973-1980 period. The coup, which was experienced as a result of this polarization and instability, banned the activities of all political parties and removed their leaders from politics.

As of 1983, the activities of political parties were allowed again. Although the 1982 Constitution foresees a two-party system, the expected result could not be obtained. As of 1987, Turkey has passed to a multi-party system with three parties. Although the period of 1983 and 1987 brought it closer to the dominant party understanding, a coalition government was established in the elections held in 1991. For this reason, the dominant party system could not be passed, and a moderate multi-party system emerged.

Between 1991 and 2002, the moderate multi-party system continued in Turkey. This is the period when coalitions were experienced, political instability emerged, and the economic crisis broke out. As a result, a new group emerged against the Turkish people who were looking for a new movement, leaving the Virtue Party and establishing the Justice and Development Party (JDP). The party declared that it accepted democracy, human rights, and morality as the basic principles and took off the national opinion shirt. This is a kind of discourse of abandoning political Islam.

Since 2002, the JDP has won almost every election it has entered. Especially during each election period, it has been positioned as the dominant party by almost twice as much as its rival. Thus, Turkey switched to a dominant party system in 2002, and this system continued in 2007 and in 2011, a transition to a moderate multi-party system with a dominant party was made. This system continued until 2015, and a quorum was not achieved in the first elections held in 2015. Since President Recep Tayyip Erdoğan did not give the authority to form a government to the opposition, the elections were repeated. As a result of the re-elections on 1 November 2015, the JDP was again able to form a government on its own.

The Turkish political system has switched to the Presidential Government System since 2018. In the June 2018 elections, the JDP again became the first party but was able to form the government with the support of the National Active Party (NAP), with which it was in the same alliance. This situation transforms the Turkish party system into a moderate multi-party system with a dominant party.

GİRİŞ

Siyasal parti, bireylerin iktidarı ele geçirmek ya da iktidara ortak olmak amacıyla bir araya geldikleri sürekli, yazılı ve bazı durumlarda yazısız kurallara bağlı olarak işleyen örgütlenmelerdir. Dolayısıyla siyasal parti örgütlenmesi her şeyden önce iktidar yarışına girişmiş bir yapıyı ifade eder. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, siyasal partinin ortaya çıkış amacının iktidara ortak olmak veya elde etmek olduğu, bu amaca ulaşmak için sistematik bir yapı olduğu ve süreklilik arz eden bir organizasyona sahip olması gerekliliği söz konusudur. Siyasal bir sistem içinde faaliyette bulunan her siyasal partinin iktidarı tek başına elde etme ihtimali söz konusu olmayacağına göre, bazı durumlarda diğer partilerle birleşme veya bazen koalisyon kurma yöntemiyle söz konusu amaca ulaşabilmektedirler (Turan, 2022:165-196).

İktidarı ele geçirmek amacıyla ortaya çıkan ve faaliyette bulunan bu yapılanmaları kuşkusuz yasal ve meşru zeminlerde hareket eden politik topluluklar temsil etmektedirler. Bu politik yapılanmalar örgütlü bir şekilde siyasal yaşamın demokratik değerlerinin vazgeçilmez unsurları olarak ve her ülkede farklı şekillerde farklı koşullarda faaliyetlerini sürdürürler. En başta siyasal sistem, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler olmak üzere daha pek çok etkene bağlı olarak söz konusu bu siyasal örgütlenmelerin sayıları, büyüklükleri, işlevsellikleri, birbirleri aralarındaki ilişkiler ve iktidar olma stratejileri her ülkenin siyasal sistemine bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bu nedenle de her siyasal rejimde farklı bir parti sisteminden söz etmek mümkündür.

Aynı siyasi partiler gibi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak değişebilen parti sistemi de siyasal rejimlerin işleyişini biçimlendiren, siyasal partilerin birbirleri arasında ve kendi içlerinde karmaşık ve karşılıklı ilişkiler ağını açıklayan bir bütün şeklinde ifade edilebilir.

Karmaşıklığı ve önemi açısından parti sistemleri hususunda, çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış ve gerek siyasal partilere gerekse parti sistemlerine ilişkin çeşitli sınıflandırma ve tasniflerde bulunulmuştur. Bu sınıflandırmalar yapılırken farklı kriterlerden hareket edilmekte ve bu kriterlerden hareketle çok çeşitli siyasal parti sistem sınıflandırmaları yapılmaktadır.

Parti sistemlerinin tespitinde, söz konusu bu partilerin toplumu etkileme derecesi, partinin ideolojisi, rejime yönelik tutumları ve partilerin sayıları gibi kriterlerden hareket edilmektedir. Ayrıca partilerin sayısı, gücü, büyüklüğü, ideolojik konumlanışları, örgütlenme biçimleri gibi ölçütler parti sistemlerinin sınıflandırılmalarında temel faktörler olarak kullanılmaktadırlar. Bu bağlamda, siyasi partilerin sayısına ve büyüklüklerine göre, “iki-partili sistem”, “iki-buçuk partili sistem”, “hâkim partili çok-parti sistemi”, “hâkim partisiz çok-parti sistemi” şeklinde bir parti sistemi sınıflandırılması yapılabilir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Bunun dışında parti sistemleri tasnifi, sayı ölçütüne dayandırılabilir ve bu açıdan parti sistemleri “tek-parti sistemi”, “iki-parti sistemi” ve “çok-parti sistemi” şeklinde ayrıma tabi tutulabilir. Bu sınıflandırma dünyadaki uygulamalar bakımından esasında kabul edilebilir niteliktedir, ancak çok partili sistemi açıklamadaki yetersizliği ve tek partili sistemin de tek tip olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, parti sisteminin tespitinde sadece sayının değil niteliğin de önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, “tek partili sistem”, “iki partili sistem”, “hegemonik parti sistemi”, “baskın parti sistemi”, “sınırlı çoğulculuk”, “aşırı çoğulculuk” ve “atomize parti sistemi” şeklinde sınıflandırmalar da söz konusudur. Bu sınıflandırma parti sistemlerine ilişkin tasnifi biraz daha geniş tutmakta ve daha analitik bir çerçevede ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak iki büyük siyasi partinin haricinde, onlardan çok daha küçük fakat koalisyon kurma potansiyeline sahip

üçüncü bir partinin olduğu “iki-buçuk parti sistemi”, “hâkim partili çok-parti sistemi” ve “hâkim partisiz çok-parti sistemi” şeklinde bir tasnif yapmak, parti sistemlerine yönelik daha açıklayıcı bir içerik sunmaktadır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Bu açıklamalar çerçevesinde çalışmada Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan günümüze kadar siyasal yaşamında ortaya çıkan parti sistemleri göz önüne alınarak, dönemsel olarak bir inceleme yapılmış ve bu dönemlerdeki parti sistemlerini açıklamaya yönelik tarihsel bir analiz yapılmıştır.

1. TÜRKİYE’DE DÖNEMSEL OLARAK PARTİ SİSTEMLERİ

Osmanlı İmparatorluğu’nun idari ve siyasal sisteminde temsilciler başlangıçtan itibaren tayin esasına göre belirlenmiştir. Liyakati doğrudan hükümdar ve hükümet mekanizması tayin etmektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise hükümet; vergi koymak, toplamak ve bayındırlık işlerini çözmek için mahalli halkın desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle de mahalli halkın desteği ile seçimlere gidilmesi gerekmiştir (Ortaylı, 2005:141).

19. yüzyılda dünyada meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin getirdiği yeniliklerle beraber, Osmanlı İmparatorluğu’nda parlamento adımları atılmıştır. İlk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877 tarihinde Padişahın söylevi ile açılmıştır (Tanör, 2016:155). Bu meclisin en renkli ve çoğulcu yanı, farklı milliyet, din ve mezheplerden gelen kişilerden oluşmasıdır. Meclise gayrimüslimlerin de girmesi, yönetmeyi yalnızca Müslümanlara ait bir ayrıcalık olarak tanımlayan şeriattan yeni bir uzaklaşmaydı. Bu anlamda Meclis-i Mebusan tamamen çokuluslu bir imparatorluğu yansıtmaktaydı (Tanör: 2016:156).

19. yüzyıl parlamentolarında 1848 tarihinden itibaren halk sınıflarının, özellikle de işçi sınıfının temsiline girilirken, ilk Osmanlı parlamentosunun kendine has özelliği olarak etnik gruplarının temsiline dayalı bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu yönü itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan sonra ikinci çokuluslu meşrutî monarşi örneği olarak ortaya çıkmaktadır (Tanör, 2016:156).

İlk Osmanlı parlamentosunun toplanması ve 1876 tarihli bir anayasal rejime geçiş hayretle ve inanılmazlıkla karşılanmıştır. Bu hayret ve küçümseme hem o günlerde hem de günümüzde bilimsel literatürde, meşrutîyet rejimi ve ilk meclisin geleneksiz kurumlar olarak nitelendirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, ilk parlamento birçok yazar tarafından toplantı ve çalışma geleneğinden yoksun bir topluluk olarak nitelendirilmiştir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228). Oysa parlamentonun üyelerine ve bu üyelerin seçilip geldiği vilayetlerdeki çeşitli idari kurul ve kurumların çalışmalarına ve bunların tarihi temeline inildiğinde ortaya atılan iddiaların ne denli yanlış ve yüzeysel olduğu anlaşılmaktadır (Ortaylı, 2015:79).

İmparatorluk içerisindeki gelişmeler parlamentoya sınırlı kalmamıştır. Abdülhamit’in gittikçe katılaştıran baskı yönetimi, devletin giderek parçalara ayrılması ve özellikle Kırım Savaşı’ndan sonra gün geçtikçe bozulmaya uğrayan ekonomik ve mali durumun meydana getirdiği problemler, devleti gerçek bir tehdit altında bırakmıştır (Sander, 2011: 326). Bu durum birçok gizli cemiyetin kurulmasına neden olmuştur. Gizli kurulan cemiyetlerden biri de daha sonra geleceğin modern siyasal partisi olacak olan *İttihat ve Terakki’dir* (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Abdülhamit dönemindeki gizli cemiyetlerin beşiği olarak Tıbbiye-i Şahane yani diğer adıyla Askeri Tıbbiye olarak kabul

edilmektedir. İlk örgütlenme, İttihad-ı Osmani adıyla (21 Mayıs 1305- 3 Haziran 1889) okulun bahçesinde gerçekleşmiştir (Tunaya, 1988:19). Kurucuları ise okulun öğrencilerinden İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İskah Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali gibi aydınlardır (Aydemir, 1993:138). Aynı yıl içerisinde, Bursa Ziraat Mektebi Müdürü Ahmet Rıza Bey, görevlendirme ile gittiği Paris'e yerleşerek orada asıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuştur. Burada neşriyat gerçekleştiren Ahmet Rıza Bey, padişaha layihalar göndermeye başlamıştır. Bu teşekkülden haberdar olan İstanbul Tıbbiyesindeki grup üyelerinden Ahmet Verdani, Dr. Nazım ve Ali Zühtü Beyleri yurt dışına kaçırıp Paris'e göndermiş ve böylece Paris komitesi ile birleşilmiştir. Hatta cemiyetin asıl ismi bu suretle meydana gelmiştir (Aydemir, 1993:139).

Nitekim İttihat ve Terakki Fırkası 1908 yılı itibariyle Osmanlı Tarihindeki ilk siyasi parti olarak ortaya çıkmıştır (Berkes, 2011:403). 1908-1918 yılları arasında üç seçim gerçekleştirilmiş ve bu üç seçimi de İttihat ve Terakki Fırkası kazanmıştır. 1908 seçimi Cemiyet-i Mukaddes havası içerisinde gerçekleştirilmiş ve güçsüz Ahrar Fırkası hiçbir varlık gösterememiştir. 1911 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen ara seçimde ise büyük bir sürpriz olmuş ve henüz yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı tek oy farkla seçimi kazanmıştır (Tunaya, 1988:27). 1913-1918 yıllarında ise İttihat ve Terakki yönetime el koymuştur. Böylece Osmanlı siyasi hayatındaki çok partili sistem de sona ermiştir.

Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet dönemine anayasa hareketleri, demokratikleşme ve özgürleşme adına sağlam bir miras bırakılmamış ise de en azından anayasal-demokratik siyaset dilinin temel kavramlarından olan temsil, parlamento, muhalefet, milli hâkimiyet gibi modern siyasi fikirlerin doğup gelişmesi söz konusu olmuştur. Gerçek anlamda Fransız İhtilali'ne benzeyen devrim 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla sağlanacaktır (Aksoy, 2010:143-150).

Cumhuriyet devriminden sonra ise 9 Eylül 1923 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu partiyi, artık amacına ulaşmış olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerine kurdurmuştur. Vatanın düşman işgalinden kurtulması sebebiyle artık Müdafaa-i Hukuk gibi bir kavramın anlamı kalmamıştır (Kongar, 1981:353). Nitekim yeni başlayan dönemde halkı eğitmek ve halkın desteğini kullanmak amacıyla modern partilere ihtiyaç duyulmaktaydı.

2. 1923-1950'Lİ YILLAR: OTORİTER TEK PARTİLİ DÖNEM

Cumhuriyet dönemi ideolojisi, Osmanlı tarihinde birbirlerini izleyen iki temel politikadan batılılaşmayı ve din-devlet ayrımını simgeleyen hareketlerin radikal ifadesi olmuştur. Cumhuriyetin kurucuları Tanzimat dönemi hedeflerini ve politikalarını, bütün radikal sonuçlarıyla bir devrim felsefesi haline dönüştürmüş, Tanzimat'ı büyük Fransız Devrimi ideolojisiyle yoğurarak onu Türk toplumu için bir inkılâp devrimi yapmıştır. 16. yüzyıl sonlarına kadar olduğu ve Tanzimat'ın benimsediği gibi Cumhuriyetçiler de yönetimin şeriattan bağımsız olarak kendi seküler amaçlarına göre idare edilmesini benimsemekteydiler. Türk tarihinde bu köklü gelenek Batı'nın laiklik felsefesiyle yoğurulup bir modernleşme ideolojisi olarak ortaya konmuştur. Cumhuriyet döneminde bütün inkılâpların hareket noktası ve temel prensibi bu olmuştur (İnalçık, 2016:242). Nitekim bu amaç doğrultusunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ihtiyaç duyulan modern bir siyasi partiye, yani Halk Fırkası'na dönüştürülmüştür (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Halk Fırkası yapısı gereği totaliter bir unsur taşımamaktaydı. Üyelik herkese açık, ihraç ve temizlik mekanizmaları mevcut değildi. Üniformalar, geçit resimleri ve sert bir disiplin yoktu. Ciddi anlamda parti-içi demokrasi oldukça ileri düzeydeydi. Ayrıca nüfuzlu kişiler etrafında birçok hizibin faşist metotlara göre tasfiye edilmeksizin toplanabilmiş olmaları da kayda

değer bir durumdur. Hiziplerin tek bir parti içerisinde özgürce gelişebilmeleri tek parti sisteminin yarattığı dar çerçeveyi kırmakta ve siyasal rekabeti oluşturmaktadır (Duverger, 1993:361).

Halk Fırkası faşist bir model olmadığı gibi tamamen demokratik de sayılamazdı. Bu anlamda plüralizmin daha önce mevcut olduğu eski demokratik sistemlerde kurulmuş olan tek partiler ile zaten otokratik bir sistem altında bulunan ve hiçbir zaman gerçek bir plüralizmden geçememiş olan ülkelerde kurulmuş tek partiler arasında temel bir ayırım yapmak kaçınılmazdır. Almanya ve İtalya bahsedilen birinci tipe girerken, Atatürk Türkiye’si ikinci tipe uygun düşmektedir. Bu iki durumda tek partinin anlamları açıkça farklı olmaktadır. Türkiye’de olan tek parti, eski yapılı bir otokrasinin modernleştirilmesini ifade etmekte ve plüralist sistemlerdeki partilerle hemen hemen aynı anlamı taşımaktadır. Tıpkı bu partiler gibi tek parti de geleneksel bir aristokrasinin yerine, halktan çıkan yeni bir elit yaratmaya çalışmıştır. Tek parti sisteminin kurulması, belirli bir sosyal eşitlik mevcudiyet getiren veya hiç değilse önceki eşitsizliği azaltan, ilerici tipte gerçek bir devrimi beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yeni sistem, eski sistemden daha demokratik bir nitelik taşımaktadır. Buna karşılık, tek parti plüralizmin yerine geçtiği durumlarda ise demokrasiyi yok etmekte veya tahribe uğratmaktadır (Duverger, 1993).

Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) yer aldığı tek parti sistemi Celal Bayar ve birkaç arkadaşının 1945’te Demokrat Parti’yi (DP) kurması ile sona ermiştir. 1946 yılında düzenlenen seçimlere iki parti katılmış ancak hükümetin baskıları, Demokrat Parti’nin milletvekili sayısını büyük ölçüde azaltmıştır. 1948 yılına gelindiğinde ise Demokrat Parti içerisinde bir bölünme gerçekleşmiş ve Mareşal Fevzi Çakmak etrafında toplanan grup Millet Partisi’ni (MP) kurmuştur (Yeşil, 1988: 110).

3. 1950-1960’LI YILLAR: İKİ PARTİLİ DÖNEM

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili seçimi, seçimden önce düzenlenen 5545 sayılı “Milletvekillerini Seçme Kanunu”na göre, tek dereceli, eşit, genel, gizli oy, açık tasnif usulüne göre adli denetim kapsamında gerçekleştirilen ilk demokratik seçim olmuştur. Gerçekleştirilen seçimde ise oyların %52,68’sini alan Demokrat Parti iktidara gelmiştir (TBMM, 2019). Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile Türkiye tek partili sistemden tam anlamı ile iki partili sisteme geçmiştir. 1950-1960 yılları arasında gerçekleştirilen genel seçimler şu şekildedir.

Tablo 1: 1950 – 1960 Yılları Arasındaki Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1950	Liste Usulü Çoğunluk	DP	%52,68
		CHP	%39,45
		BAĞIMSIZ	%4,76
		MP	%3,11
		DP	%57,61
1954	Liste Usulü Çoğunluk	CHP	%35,36
		CMP	%4,85
		BAĞIMSIZ	%1,54
		TKP	%0,64
		DP	%47,88
1957	Liste Usulü Çoğunluk	CHP	%41,09
		CMP	%7,14
		HP	%3,84
		BAĞIMSIZ	%0,05

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

1960 yılına kadar Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti’nin yanı sıra daima başka ufak partiler de sistem içerisinde yer almışlardır. Fakat bu partilerin niteliği iki büyük partiyi etkileyebilecek veya bu iki partiden biri ile koalisyon kurabilecek boyutta değildir (Kışlalı, 2011: 281). Diğer bir deyişle, Sartori (2005)’nin bahsettiği gibi koalisyon kuvvetleri ve şantaj güçleri bulunmamaktaydı. Bu ufak partilerin büyük partilerin yanında iktidar şanslarının bulunmaması nedeniyle tam anlamıyla iki partili bir sistemden bahsedilebilmektedir.

Tablo 1’de görüleceği üzere 1950 yılında gerçekleştirilen seçimlerde ilk iki parti oyların yaklaşık olarak %92’sini alarak iki partili bir sistem oluşturmuşlardır. MP ise parlamentoda yalnızca 1 sandalye kazanabilmiştir.

1954 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde ise DP oyların %57,61’ini alarak iktidara gelmiştir. İlk iki sırada bulunan partilerin toplam oy oranı yaklaşık olarak %93’tür. Diğer partilerin ise bu iki büyük partiyi etkileyebilecek bir koalisyon gücü veya şantaj potansiyeli bulunmamaktadır.

1957 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde ise görüldüğü üzere DP, oyların %47,88’ni alarak birinci parti olmuştur. Ayrıca ilk iki sıradaki partilerin toplam oy oranları yaklaşık olarak %89’dur. Böylece DP, 1950-1960 dönemi boyunca gerçekleştirilen 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde iktidarı kazanmıştır. Ancak 1957 seçimi öncesinde seçim kanunda yapılan değişiklikler ve seçimin gerçekleştirilmesi gereken zamandan bir yıl erkene alınması seçime gölge düşürmüştür. Çünkü planlanan seçim dönemi için CHP, CMP ve HP ortak bir ittifak mekanizması kurmaya yakındılar. DP seçimlere çok kısa bir zaman kala seçim kanununda değişikliğe gitmiş ve bir partiye adaylık için müracaat eden kimsenin başka bir parti adına da aday gösterilmesini engellemiştir. Böylece CHP, CMP ve HP arasında oluşabilecek herhangi bir ittifak mekanizması ortadan kalkmıştır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

1957 yılında gerçekleştirilen seçimlerde normal şartlarda DP’nin tam zıttı olarak diğer partilerin bir koalisyon yaratması mümkün görünmekteydi. DP’nin seçim öncesi kanunda değişikliğe gitmesi olası birçok partili sistemin önüne geçmiştir. Ne var ki bu dönem askeri bir darbeyle sonuçlanmış ve parti sisteminin doğal akışında seyretmesi engellenmiştir.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe direkt olarak askerinin siyaset karışmasının önünü açmıştır. Böylece Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren bizzat Mustafa Kemal’in desteklediği siyasetin sivil bir alan olduğu tezi ve askerlerin siyasetten uzak durması gerektiği yönündeki temel ilkesi ihlal edilmiştir (Karpas, 2015:179). Bu ortamda hazırlanan 1961 Anayasası ise 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ve bunu besleyen koşulların bir ürünüdür (Tanör, 2016:364).

4. 1960-1980’Lİ YILLAR: İLİMLİ VE AŞIRI ÇOK PARTİLİ DÖNEM

Geçmiş yıllarda tek parti ve iki parti sistemini deneyimleyen Türkiye, 1961-1980 tarihleri arasında ise çok partili hayata geçiş yapmıştır. Bu yıllar arasında gerçekleştirilen beş genel seçimin sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: 1961 – 1969 Yılları Arasındaki Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1961	Çevre Barajlı d'Hondt	CHP	%36,74
		AP	%34,79
		CKMP	%13,96
		YTP	%0,81
1965	Milli Bakiye	AP	%52,87
		CHP	%28,75
		MP	%6,26
		YTP	%3,72
		Bağımsız	%3,19
		TİP	%2,97
		CKMP	%2,24
1969	Barajsız d'Hondt	AP	%46,55
		CHP	%27,37
		GP	%6,58
		BAĞIMSIZ	%5,62
		MP	%3,23
		MHP	%3,02
		BP	%2,80
		TİP	%2,68
YTP	%2,18		

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 2’de görüldüğü üzere 1961 yılı seçimlerinde CHP ve Adalet Partisi (AP) oyların yaklaşık olarak %70’ini alsa da net olarak iki partili bir sistemden bahsedilemez. Zira bu iki parti dışında kalan diğer iki partiden YTP koalisyon ortağı olarak konumlanmıştır. Ayrıca İsmet İnönü’nün liderliğinde kurulan hükümette CKMP milletvekilleri de yer almaktadır. Bu nedenle 1961 seçimleri Türkiye’de ılımlı çok partili bir sisteme geçişin varlığını ortaya koymaktadır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

1965 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde ise AP ve CHP oyların yaklaşık %80’nini almıştır. %52,87 oy alan AP, MP ve CKMP ile koalisyona giderek hükümeti kurmuştur. Seçim sonuçları itibariyle sistem ılımlı çok partili sistem olarak devam etmektedir.

1969 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde de AP ve CHP oyların yaklaşık %73’ünü almıştır. Diğer partiler ise küçük gruplar halinde kalsa da özellikle bu dönem Türkiye’de kutuplaşma seviyesinin had safhaya çıktığı bir dönemdir. Bu nedenle parti sistemi ılımlı çok partili sistemden, aşırı çok partili sisteme dönüşmüştür (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Tablo 3: 1973 - 1977 Yılları Arasındaki Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1973	Barajsız d'Hondt	CHP	%33,30
		AP	%29,82
		DP	%11,89
		MSP	%11,80
		CGP	%5,26
		MHP	%3,38
		BAĞIMSIZ	%2,83
		TBP	%1,14
		MP	%0,58
		1977	Barajsız d'Hondt
AP	%36,88		
MSP	%8,56		
MHP	%6,42		
BAĞIMSIZ	%2,50		
CGP	%1,87		
DP	%1,85		
TBP	%0,39		
TİP	%0,14		

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere 1973 ve 1977 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimlerde sırasıyla yedi ve altı parti parlamentoya girmiştir. Bu dönemlerin özelliği, hükümetlerin sık sık düşerek yeniden kurulmasıdır. Parlamento çeşitliliği açısından bakıldığında ise kutuplaşmanın üst seviyelere ulaştığı görülmektedir. Hükümetlerde görev almayan tek parti ise TİP'tir. Bu nedenle TİP, sistem dışı bir parti olarak görülebilir. Bu bağlamda parti sisteminin var olan kutuplaşma ve siyasi hayatın geçirdiği krizden dolayı aşırı çok partili sistem olarak devam ettiği söylenebilir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Genel itibarıyla 1961-1980 dönemi, Türkiye'de çok partili bir sisteme geçildiğini göstermektedir. Özellikle bu dönem içerisinde “ılımlı çok partili sistem ve aşırı çok partili sistem” olmak üzere iki farklı çok partili sistem görülmüştür.

Türkiye'de çok partili hayata geçilmesinden sonra, klasik-liberal demokrasi kapsamı içerisinde başlıca iki demokrasi anlayışı etkili olmuştur. Bu iki anlayışa göre de farklı iki anayasa yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışlardan birincisi, DP ve AP'nin yer aldığı bloktur. Bu blok, Türk siyasal hayatının merkez sağ güçlerine denk düşmektedir. İkinci blok ise CHP ve CHP'ye katılan parlamenter sosyalist partilerden oluşmaktadır. Bu iki blok, ortak gayelerinin batılı demokrasi olmasına rağmen önemli noktalarda birbirlerinden ayrılmışlardır (Tanör, 2016:421). Daha sonra gerçekleşen 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle yeni bir sürece girilmiştir. 16 Ekim 1981 tarihinde MGK'nin siyasi partilerin feshine ilişkin yasayı kabul etmesiyle birlikte (Şirin, 2004:22-36) Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi dâhil tüm siyasi partilerin faaliyetlerine son verilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi sonrası yasama görevi Danışma Meclisi ve MGK arasında paylaştırılmıştır. Kurucu Meclis'in ana görevi yeni anayasa hazırlamak olduğu için on beş kişilik bir Anayasa Komisyonu çalışmalarını yürütmüştür. Bu Anayasa 7 Kasım 1982 tarihinde gerçekleştirilen halk oylamasında oyların %91,37'sini alarak kabul edilmiş ve Kenan Evren'in

cumhurbaşkanlığı kanunen meşrulaşmıştır (Karpaz, 2015:215).

5. 1983- 2002'Lİ YILLAR: İLİMLİ ÇOK PARTİLİ DÖNEM

24 Nisan 1983 tarihinde daha önce siyasi hayatları sonlandırılan siyasi partilerin yeniden faaliyetine izin verilmiş ancak parlamentoya girme şartı olarak %10'luk bir baraj oluşturulmuştur (Karpaz, 2015:215). Buradaki niyet güçlü bir partinin bulunduğu iki partili bir sistem yaratmaktır. Nitekim seçime yalnızca üç partinin katılmasına izin verilmiştir. Bu partiler; Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'dir. Kenan Evren'in Turgut Özal'ı açıkça hedef almasına rağmen ANAP 211 Milletvekili çıkararak seçimden galip ayrılmıştır. 24 Kasım 1983 tarihinde 17. TBMM Dönemi açılınca askeri hükümet başkanı Bülent Ulusu istifasını bildirmiş ve böylece askeri rejim sona ermiştir (Karpaz, 2015:216). 1983-2002 yılları arasında gerçekleştirilen genel seçimleri sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: 1983 – 2002 Yılları Arasındaki Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1983	Çifte Barajlı d'Hondt (%10)	ANAP	%45,14
		HP	%30,46
		MDP	%23,27
1987	Çifte Barajlı d'Hondt (%10) + Kontenjan (%10)	ANAP	%36,31
		SHP	%24,74
		DYP	%19,14
1991	Çifte Barajlı d'Hondt (%10) + Kontenjan (%10)	DYP	%27,03
		ANAP	%24,01
		SHP	%20,75
		RP	%16,88
		DSP	%10,75
1995	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	RP	%21,38
		ANAP	%19,65
		DYP	%19,18
		DSP	%14,64
		CHP	%10,71
1999	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	DSP	%22,19
		MHP	%17,98
		FP	%15,41
		ANAP	%13,22
		DYP	%12,01

Kaynak: "Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri" istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 4'te görüldüğü üzere 1983 ve 1987 yıllarında düzenlenen genel seçimlerde ANAP kendisinden sonra gelen ikinci partiye yaklaşık olarak %13'lük bir fark atmıştır. ANAP bu üstünlüğünü bir seçim dönemi daha sürdürebilseydi ve oy oranı rakibinden yaklaşık olarak iki kat fazla olsaydı o zaman hâkim partili bir sistemden bahsedilebilirdi. Ancak ANAP iktidarı bu dönem sonrası yerini koalisyon hükümetlerine bırakmıştır. Ayrıca bu seçim dönemi meclise üç parti girmiştir. Bu bağlamda üç partiye sahip ılımlı çok partili sisteminin siyasal hayata hâkim olduğu görülmektedir.

1991, 1995 ve 1999 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimlerin sonuçlarında ise görüldüğü üzere beş parti parlamentoya girmiştir. Parlamenteoya girmeye hak kazanan beş partinin de oylarının birbirine yakınlığı tam anlamıyla çok partili bir sistem meydana getirmiştir. Bu dönem ülkenin koalisyonlarla yönetildiği ılımlı çok partili sistem olarak tanımlanabilir

(Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Diğer taraftan, 18 Nisan 1999 seçimleri Türkiye açısından tarihi bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü Türk siyasal tarihinde milliyetçiliği temel karakteristiği olarak vurgulayan bir parti ilk kez bu kadar çok oy almış ve milletvekili çıkarabilmiştir. MHP'nin bundan sonraki dönemde Türk siyasal yaşamının baş aktörlerinden biri olacağı çok açık bir hale gelmiştir. 18 Nisan'dan önce de Türkiye'nin politik ve ideolojik iklimine çok kez etki etmiş bir parti olarak göz doldurmuş ama bu seçimle MHP daha fazla dikkat çekilmesi gereken bir parti olduğunu ispat etmiştir (Turan, 2022a:105-190)

6. 2002-2022'Lİ YILLAR: HÂKİM PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ

Türkiye, 2002 genel seçimleri itibarıyla radikal bir dönüşüm yaşamıştır. 1999 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde parlamento üyesi olmaya hak kazanan partilerden hiçbiri 2002 genel seçimleri sonucu parlamentoya girememiştir. Yıllarca süren koalisyonlar dönemi, ekonomik krizler ve ülkenin iyi yönetilememesi zorunlu bir değişim ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde Demokratik Sol Parti (DSP)'nin lideri Bülent Ecevit'te sağlığından ötürü siyasal yaşamdan uzak kalmış ve İsmail Cem'in liderliğini yaptığı bir grup 22 Temmuz 2002'de Yeni Türkiye Partisi'ni kurmuştur. Bu parti daha sonra 2004 yılında CHP ile birleşmiştir.

21. yüzyıl Türkiye'sinin uzun soluklu ilk iktidarı olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), böyle karışık bir düzen içerisinde Fazilet Partisi'nden ayrılan *yenilikçiler* grubu tarafından kurulmuştur. Bu grup, 14 Mayıs 2002 tarihinde düzenlenen Fazilet Partisi Genel Kongresi'nde Abdullah Gül'ü, Recai Kutan'ın karşısına genel başkan adaylığı için çıkarmıştır. Bu dönemde Recep Tayyip Erdoğan ise mahkeme kararı ile siyasetten men edilmiş bulunuyordu. Partinin genel başkanlığı seçimini 633'e karşı 527 oy ile kaybeden yenilikçiler, partiye istifalarını sunarak 14 Ağustos 2001 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurmuşlardır. Bu yeni ve dinamik grup, milli görüş gömleğini üzerlerinden çıkardıklarını vurgulayarak, eski siyasal ideolojilerinden farklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu bağlamda parti; demokrasiyi, hukuk devletini, insan haklarını, hoşgörü ve kültür farklılıklarına saygılı davranmayı temel ilke olarak kabul etmiştir. Partinin genel başkanı ise Recep Tayyip Erdoğan olmuştur (Karpat, 2015:243).

21. yüzyılın başında değişen dünyaya bağlı olarak Türkiye'nin gündemini çeşitli iç ve dış problemler belirlemiştir. Birinci olarak insan hakları bu problemlerin başında gelmektedir. Genel anlamda vatandaşlık hakları, basın özgürlüğü, devlet içerisindeki çeşitli menfaat gruplarının faaliyetleri gibi hususlar ülkenin siyasal gündemindeki problemleri oluşturmaktadır (Kongar, 1998:316). İkinci problem ise Güneydoğu sorunudur. Bu problem kendi arasında çeşitli unsurlara ayrılmaktadır. Bölgenin kalkınma ihtiyacı, ayrılıkçı terör eylemleri ve etnik ayrılıkçılık Güneydoğu sorunu çerçevesinde sıralanmıştır. Üçüncü problem ise Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşememe problemidir. Bu problem bir yandan Türkiye'nin dünya üzerindeki yeri ve bir bölgesel güç olarak çeşitli rolleri ile ilişkili olmakla beraber, yeni iktisadi ve siyasal düzenlemeleri doğurması bakımından doğrudan doğruya ekonomik yapı ve siyasal rejim sorunlarıyla bağlantılıdır (Kongar, 1998:317).

AKP bahsedilen bu problemler bağlamında söylemlerini ve yeni programlarını ortaya koymuştur. Uzun yıllardır devam eden koalisyonlar, halkın tek bir parti tarafından istikrarlı bir şekilde yönetilme isteği ve ekonomik krizler, AKP'nin iktidara gelmesini sağlamıştır. Ayrıca oyların yaklaşık olarak %17'sini, ilk defa oy veren gençlerden alması da yeni bir düzen arzusunu kanıtlamaktadır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228). 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerin sonuçları aşağıda yer alan tablodaki gibidir.

Tablo 5: 2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	OY ORANLARI (YÜZDELİK)
2002	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%34,27
		CHP	%19,39
		DYP	%9,55
		MHP	%8,34
		GP	%7,25
		DHP	%6,22
		AP	%5,15
		SP	%2,48
		DSP	%1,21
		YTP	%1,15
		BBP	%1,02
		BAĞIMSIZLAR	%0,98
		YP	%0,93
		İP	%0,51
		BTP	%0,47
		ÖDP	%0,33
LDP	%0,28		
MP	%0,21		
TKP	%0,19		

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 5’te görüleceği üzere parlamentoya yalnızca iki parti girmeye hak kazanmıştır. 1999 yılı genel seçimlerinde parlamentoya girmeye hak kazanan partilerin tümü parlamento dışında kalmıştır. Parlamenta iki partinin girmeye hak kazanması ilk görünüşte iki partili bir sistemin varlığını gösterse de bu kanı doğru değildir. Bir kere iki partinin toplam oy oranları yaklaşık olarak %54’tür. Böyle bir oy oranı iki partili bir sistem için yetersiz kalmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi seçim sistemlerindeki düşük ve yüksek barajlar yapay bir parti sistemi oluştursa da parti sistemleri genel oy oranı ve partilerin sistemdeki niteliği üzerinden değerlendirilmelidir. Bu nedenle 2002 seçimleri iki partili bir sistem sonucunu vermemektedir. Ayrıca iki partinin arasındaki oy oranı da iki partili bir sisteme oranla oldukça fazladır. Bu sistem tek parti liderliğine sahip olan ılımlı çok partili sistem olarak tanımlanabilir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

3 Kasım 2002 seçimleriyle beraber aynı zamanda Türkiye, seçim kampanyalarında da bir değişim yaşamıştır. Amerikanlaşma diye adlandırılan süreç, dünyadaki demokrasilerde adayların, siyasal partilerin ve haber medyasının gittikçe daha yoğun bir şekilde ABD’deki parti kampanyalarının benzerliklerini göstermesi, ABD’de geliştirilen birçok kampanya metodu ve pratiklerin diğer demokratik ülkelere adapte edilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu metotlar ile seçim kampanyaları bir nevi modernleşme dönemine girmiştir. Modern kampanyanın unsurlarını ise; siyasetin kişiselleşmesi, siyasetin bilimselleşmesi, özerk medya yapıları ve yurttaşların seyirciye dönüşmesidir (Köker ve Kejanlıoğlu, 2004:41-72).

Modern seçim kampanyasının bir unsuru olarak görülen siyasetin kişiselleşmesi ile kastedilen, kampanya sürecinde kurumsallaşmış siyasi pratiklerin yerine kişisel figürlerin geçmesidir. Bu durumu net olarak yansıtan en temel yönelimlerden biri liderlik konumları kapsamında oluşturulabilir. Weber’in karizmatik otorite anlayışını yeryüzüne indirebilmek için seçim stratejistleri oldukça fazla çalışmaktadır (Köker ve Kejanlıoğlu, 2004:41-72). Karizmatik liderliğin

yeni seçim stratejilerinde varılması istenilen bir amaç olması, özellikle Türkiye gibi ülkeler için bir nevi ganimettir. Çünkü Türk toplumu ve genel anlam itibariyle Doğu toplumları karizmatik lidere yüksek sempati ile yaklaşmaktadırlar. Bu sayede Recep Tayyip Erdoğan'ın seçimlerdeki başarı şansı oldukça artmıştır. Bu durum neticesinde de partisini uzun yıllar hâkim parti olarak konumlandırmayı başarmıştır.

Diğer yandan, 2007 seçimlerine kadar giden süreç, Türkiye'de güçlü bir sağ muhafazakâr kesimin olduğunu kanıtlanmıştır. Bu bağlamda sağ cemahtaki bulunan partilerin çok sayıda ve liderlerinin birbirleriyle rekabet edebilecek düzeyde olduğu durumlarda Türkiye'de genel itibariyle koalisyon dönemleri yaşandığı, sağ cemahtaki partilerin sayıca az olması ve tek güçlü parti bulunması durumunda ise tek partinin iktidara geldiği görülmektedir. ANAP ve AKP ise bu görüşü somutlaştıran iki örnektir.

2002 seçimleri sonrası AKP, benimsediği ilkeler bağlamında iktidar partisi olarak faaliyete geçmiştir. Bu sırada da Recep Tayyip Erdoğan'ın siyaset yasağı kalkmış ve 9 Mart 2003 tarihinde Siirt milletvekili seçimleri yeniden düzenlenmiştir. AKP, yeniden gerçekleştirilen seçimde oyların %84,4'nü alarak Siirt'te üç milletvekili çıkarma hakkına sahip olmuştur. Böylece Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki iki vekil parlamento üyesi olmuşlardır. Bu tarihten günümüze kadar sürecek olan AKP ve Recep Tayyip Erdoğan beraberliği resmen hukuki zeminde başlamıştır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Bir sonraki seçim dönemi ise 2007 yılına rastlamaktadır. Bu seçim dönemi AKP'nin yavaş yavaş hâkim partiye dönüşmesini sağlayan dönemdir.

Tablo 6: 2007 Yılı Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	OY ORANLARI (YÜZDELİK)
2007	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%46,6
		CHP	%20,9
		MHP	%14,3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu'nun "1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri" istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 6'da görüleceği gibi, yalnızca üç parti parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Parlamenta giren partiler oy oranının yaklaşık olarak %82'sini oluşturmaktadır. Bu oran halkın temsili açısından gayet iyi bir derece olarak göze çarpmaktadır. AKP bu seçimde kendine en yakın olan CHP'ye yaklaşık olarak %16'lık gibi bir fark atmıştır. Birinci parti haricindeki diğer iki partinin bir araya gelerek birinci partiyi saf dışına ihtimali bulunmadığı için tek parti iktidarı söz konusudur. Sistem ise niteliği itibariyle üç partinin bulunduğu ılımlı çok partili sistem olarak tanımlanmaktadır. Ancak, AKP'nin 2002 ve 2007 seçimlerindeki istikrarı ve oy oranının neredeyse ikinci partinin iki katı olması onu hâkim partiye yakınlaştırmaktadır (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

2007 genel seçimlerinden sonraki seçim dönemi ise 2011 yılıdır. Bu yıl içinde gerçekleştirilen genel seçimin sonuçları şu şekildedir.

Tablo 7: 2011 Yılı Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	OY ORANLARI (YÜZDELİK)
2011	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%49,8
		CHP	%26,0
		MHP	%13,0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu'nun "1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri" istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 7'de görüldüğü üzere AKP oyların %49,8'ini alarak kendisinden sonra gelen CHP ile arasındaki oy farkını neredeyse iki katına çıkarmıştır. Ayrıca meclise üç parti girmiş, bu partilerin toplam oy oranları ise yaklaşık olarak %89'dur.

Üç seçim dönemi itibariyle neredeyse her seçim döneminde kendine en yakın partiye yaklaşık olarak iki kat fark atan AKP, hâkim parti olarak konumlanmıştır. Nitekim iki partinin daha meclise girmesiyle birlikte "hâkim partili ılımlı çok partili sistem" söz konusu olmuştur (Turan ve Karaduman, 2019:179-228).

Ayrıca göze çarpan bir diğer unsur da CHP ve MHP'nin bir önceki seçime oranla oylarının yükselmesidir. Bu iki parti oylarını yükseltse de aradaki fark daha fazla açılmıştır. Bunun nedeni ise Türkiye'deki sağ bloğun tamamen çökerek tek bir partinin içerisinde erimesidir. Diğer bir deyişle AKP Türk sağının tümünü kendi içerisinde eriterek kapatılması zor bir oy oranı yakalamıştır.

Siyasal krizin çalkantılarıyla geçen bu dönem sona ermemiş, günümüze kadar daha yüksek bir tempoyla devam etmiştir. Bir sonraki seçimler ise 7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 8: 7 Haziran 2015 Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
7 Haziran 2015	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%40,87
		CHP	%24,95
		MHP	%16,29
		HDP	%13,12

Kaynak: "Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri" istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 8'de görüldüğü üzere AKP %40,87'lik bir oy oranı ile birinci parti olarak seçimlerden çıkmıştır. Ancak bu seçim döneminde hiçbir partinin tek başına 276 sandalye sayısına ulaşamamasından dolayı tek bir parti hükümeti kuramamıştır. Bu nedenle koalisyonların önü açılmıştır. Ancak AKP'nin koalisyona gitmemesi ve Cumhurbaşkanı'nın hükümet kurma yetkisini CHP'ye vermemesi nedeniyle koalisyon hükümeti kurulamamıştır. Eğer bir koalisyon hükümeti kurulsaydı, hâkim partili sistem sona erecek ve yeniden yalnızca ılımlı çok partili sisteme geçiş söz konusu olabilecekti. Bundan sonraki süreçte siyasal sistemin işleyişi hâkim parti özelliğini devam ettirmiştir (Turan ve Karaduman, 2019:179-228). 7 Haziran 2015 seçimleri sonrası süreç yine hâkim partiye sahip ılımlı çok parti anlayışı olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda seçimler yenilenmiştir. Yenilenen seçimler 1 Kasım 2015 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9: 1 Kasım 2015 Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	ALINAN OY (YÜZDELİK)
1 Kasım 2015	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%49,50
		CHP	%25,32
		MHP	%11,90
		HDP	%10,76

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Tablo 9’ dan da anlaşılacağı gibi yeniden gerçekleştirilen seçimler sonucu AKP oyların %49,50’sini alarak kendinden sonra gelen rakibine yaklaşık olarak iki kat fark atmıştır. AKP’nin hâkim parti olma özelliğinin sürdüğü bu seçimde yine ılımlı çok partili sistem söz konusudur.

24 Haziran 2018 tarihinde ise Türkiye bambaşka bir hükümet sistemine geçmiştir. Bu sistemin adı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’dir. Başkanlık sistemi esas alınarak düzenlense de bilinen/klasik başkanlık sistemlerinden farklı bir rejim uygulanmaya başlamıştır. Zira bu sistemde yasama ve yürütme birbirlerine feshedebiliyorken, başkanlık sisteminde böyle bir işleyiş bulunmamaktadır. Bu nedenle “Türk Tipi Başkanlık Sistemi” olarak da tanımlanmaktadır (Gözler, 2016:1-18).

Yeni hükümet sistemine geçildikten sonra 2018 yılında hem genel seçimler hem de Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirilmiştir. Genel seçim sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 10: 2018 Genel Seçim Sonuçları

SEÇİM YILI	SEÇİM SİSTEMİ	SEÇİME KATILAN SİYASİ PARTİLER	OY ORANLARI (YÜZDELİK)
2018	Ülke Barajlı d'Hondt (%10)	AKP	%42,56
		CHP	22,64
		HDP	11,70
		MHP	11,10
		İYİ PARTİ	9,96

Kaynak: “Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri” istatistikleri (TÜİK, 2022).

Recep Tayyip Erdoğan’ın resmi anlamda partisinin genel başkanı ve Cumhurbaşkanı adayı olarak katıldığı 2018 genel seçimleri neticesinde AKP oyların %42,56’sını alırken, Recep Tayyip Erdoğan ise %52,6 oy olarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde partisinin gizli lideri olarak konumlanan Erdoğan, bu seçimle beraber resmi bir sıfatla yeniden parti lideri ve Cumhurbaşkanı olmuştur.

2018 genel seçimleri sonuçlarına göre AKP, MHP’nin desteğiyle hükümeti kurabilmiştir. AKP bu oy oranı ile kendinden sonra gelen partiye yaklaşık olarak %20’lik bir fark atmıştır. Ayrıca bu seçim dönemi ikili bir koalisyon cephesi yaratmıştır. Bu gruplar; “Cumhur İttifakı” ve “Millet İttifakı”dır. Parti sistemi ise 2002’den günümüze kadar iktidar olarak konumlanan ve en yakın rakibine yaklaşık olarak iki kat fark atan AKP’nin baskın olması sebebiyle hâkim partiye sahip ılımlı çok partili sistem olarak devam etmiştir.

Kuşkusuz siyasal parti içerisindeki kuvvetli liderlik yalnızca parti içerisinde sınırlı kalmayıp ülkenin geneline yayılmaktadır. Tabii ki bu kuvvetin yıllarca iktidarı elinde bulundurma özelliğinden gelmesi tartışılmaz bir gerçektir. Nitekim halktan gelen bir lider genel olarak aristokratik kökenli bir liderden daha karizmatik olabilmektedir. Çünkü aristokratik lider kendini doğuş, eğitim veya servet açısından emrindekilerden daha üstün görürken; halktan gelen lider ise, onlarla eşit olduğunu ve aralarındaki tek farkın kendi iktidar mevkiinden ibaret bulunduğunu bilmektedir. Aristokratik lider için iktidar, kendi doğal üstünlüğünden doğarken, halktan gelen lidere göre iktidar, onun kendi hükmetme gücünün sonucudur (Duverger, 1993:234). Bundan dolayı partinin yıllarca iktidarda kalması, kurucu liderlerinden Recep Tayyip Erdoğan'ın girdiği her seçimi kazanması karizmatik bir eğilimi doğurmuştur. Bu karizmatik liderlik eğilimi hem parti içerisinde hem de halk tabanında hissedilmektedir.

SONUÇ

Siyasi partiler, siyasal tarih boyunca yaklaşık olarak iki yüz yıldır var olsa da siyasal yaşam için büyük bir önem taşımaktadırlar. Çünkü her demokratik sistemde siyasal partiler bulunması gerekirken, siyasal partiler her zaman demokratik sistemlerde bulunmayabilirler. Tarihsel sürece bakıldığında, diktatörlükle yönetilen ülkelerde de siyasal partilerin varlığı söz konusudur. Bu nedenle siyasal partiler yalnızca demokrasiye bir armağan değil, doğrudan siyasal yaşama bir armağan olarak değerlendirilebilirler (Turan, 2017:262).

Siyasi partilerin kökeni ise doğada her şeyin bir neden-sonuca dayanması gibi kendisinden önce gelen hiziplere, parlamento gruplarına ve fikir kulüplerine dayanmaktadır. Bu anlamda modern olarak ilk partiler Amerika Birleşik Devletleri'nde ve daha sonrasında İngiltere'de doğmuşlardır (Turan, 2014:204). 19. yüzyılın bu büyük yeniliği doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir. Bu anlamda Osmanlı'da kurulan ilk parti olarak İttihat ve Terakki'dir. Bu parti 1908-1918 yılları arasında faaliyette bulunmuş, daha sonra 1 Kasım 1918 tarihinde gerçekleştirdiği son kongresinde kendisini feshederek 5 Kasım 1918'de (Burak, 2003:291-318) Teceddüt Fırkası'na dönüşmüştür.

Osmanlı'da siyasal partilerin faaliyet dönemi iki farklı döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 1908-1913 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem çok partili bir sistemin var olduğu dönemdir. 1913-1918 dönemi ise çok partili hayattan tek partiye geçiş söz konusudur.

Cumhuriyet tarihinde ise ilk fırka 9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Halk Fırkası'dır. Parti daha sonra 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır (CHP, 2019). İlk parti olma özelliği ile uzun bir tek parti dönemi yaşamıştır. Ancak bu partiyi diğer tek partilerden ayırmak gerekmektedir. Nitekim Duverger, bu hususu uzun uzun açıklamıştır. Tek partili sistemde var olan gerçek tek partiler totaliter tek partiler ve otoriter tek partiler olarak ayrılırlar. Totaliter tek partiler direkt olarak bir tapınmaya, faşist ve komünist rejimlere dayanmaktadır. Resmigeçitler, selamlamalar mevcuttur. Otoriter tek partiler ise, totaliter tek partinin dünyayı açıklama amacını taşımazlar. Genel olarak otoriter tek partiler, ekonomik bir gelişim, ulusun kalkınması, diğer bir deyişle, bir beraberlik ve kalkınma ideolojisi taşımaktadırlar. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Fırkası totaliter partilerden ayrılmaktadır. Ancak demokratik bir parti de değildir.

Genel olarak bakıldığında Türkiye 1923-1950 yılları arası tek partili dönemi yaşamıştır. Bu dönem, 1945 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla son bulmuştur. Demokrat Parti, 1950 yılında düzenlenen seçimlerini büyük bir üstünlük ile kazanarak iktidara sahip olmuştur. 1950-1960 dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin otoriter tek partili sistemden iki partili

sisteme geçtiği dönemdir.

İki partili sistemin bir getirisi olarak parlamentoyu iki parti oluşturmuştur (Millet Partisi'nin de 1 milletvekili vardı). 1950-1960 dönemine kadar süren iki partili dönem 1960 darbesi ile son bulmuştur. Nitekim 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortam ile toplumda birçok beklenmeyen hizip doğmuştur.

1960-1980 zaman dilimi de iki farklı döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 1960-1973 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde Türkiye iki partili sistemden ılımlı çok partili yaşama geçmiştir. Ancak ülkede ve siyasal yaşamda artan kutuplaşmalar, 1973-1980 dönemine kadar ülkeye aşırı çok partili sistemi getirmiştir. Bu kutuplaşmanın ve istikrarsızlığın bir sonucu olarak yaşanan darbe ise bütün siyasi partilerin faaliyetlerini yasaklamış ve liderlerini siyasetten uzaklaştırmıştır.

1983 yılı itibariyle siyasi partilerin faaliyetlerine yeniden izin verilmiştir. Özellikle 1982 Anayasası iki partili bir sistemi ön görse de beklenen sonuç alınamamıştır. 1987 yılı itibariyle Türkiye üç partiye sahip çok partili sisteme geçmiştir. ANAP'ın 1983 ve 1987 yıllarında iktidarı kazanması onu hâkim parti anlayışına yakınlaştırsa da 1991 yılında gerçekleştirilen seçimlerde koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu nedenle hâkim partili sisteme geçilememiş, ılımlı çok partili sistem ortaya çıkmıştır.

1991-2002 yılları arasında ise Türkiye'de ılımlı çok partili sistem devam etmiştir. Bu dönem koalisyonların yaşandığı, siyasal istikrarsızlıkların ortaya çıktığı ve ekonomik krizin patlak verdiği dönemdir. Neticede yeni bir hareket arayan Türk halkının karşısına, Fazilet Partisi'nden ayrılarak, Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kuran yeni bir grup çıkmıştır. Bu grup Recep Tayyip Erdoğan, Abdullatif Şener, Bülent Arınç ve Abdullah Gül gibi isimlerden oluşmaktaydı. Parti kuruluşu itibariyle demokrasiyi, insan haklarını ve ahlakı temel ilke olarak kabul ettiğini ve milli görüş gömleğini çıkardığını ilan etmiştir.

2002'den itibaren AKP neredeyse girdiği her seçimi kazanmıştır. Özellikle her seçim dönemi boyunca kendisinden sonra gelen rakibine yaklaşık olarak iki kat fark atması onu hâkim parti olarak konumlandırmıştır. Böylece Türkiye 2002 yılında hâkim partili bir sisteme geçmiş, 2007'de bu sistem devam etmiş ve 2011 yılında hâkim partiye sahip ılımlı çok partili sisteme geçiş yapılmıştır. Bu sistem 2015 yılına kadar devam etmiş ve 2015 yılında gerçekleştirilen ilk seçimlerde yeterli çoğunluk sağlanamamıştır. 1 Kasım 2015 tarihinde yeniden düzenlenen seçimler sonucunda AKP yine tek başına hükümeti kurmayı başarabilmiştir.

Türk siyasal sistemi 2018 yılından itibaren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmiştir. Haziran 2018 seçimlerinde AKP yine birinci parti olmuş, ancak hükümeti aynı ittifak içinde yer aldığı MHP'nin desteğiyle kurabilmiştir. Siyasal sistemde oluşan bu yeniden yapılanma -ittifak yapılanması-, Türk parti sistemini *hâkim partiye sahip ılımlı çok partili sistem* olarak devam ettirmektedir.

Türk parti sistemi dönemler itibariyle aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 11: Türkiye’de Dönemsel Olarak Parti Sistemleri

DÖNEM	PARTİ SİSTEMİ
1923-1950	Otoriter tek partiye sahip tek partili sistem
1950-1961	İki partili sistem
1961 – 1969	İlimli çok partili sistem
1969-1980	Aşırı çok partili sistem
1983-2002	İlimli çok partili sistem
2002-2022	Hâkim partiye sahip ilimli çok partili sistem

Kaynak: Türkiye’de dönemsel parti sistemi pratiklerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100’dir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, İ. (2010). Türklerde Demokrasi Anlayışı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 1(5), 143-150.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek Adam*. İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Burak, D. M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (14), 291-318.
- CHP (2019). *CHP Tarihi*. Cumhuriyet Halk Partisi, Erişim adresi: <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi>, Erişim tarihi: 19.02.2022.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler*. Çev. E. Özbudun. Ankara:Bilgi Yayınevi.
- Gözler, K. (2016). 16 Nisan'da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir Suiistimalci Anayasa Değişikliği Midir? <http://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.pdf> (1-18), Erişim tarihi: 18.02.2022.
- İnalcık, H. (2016). *Akademik Ders Notları*. İstanbul:Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul:Timaş Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2011). *Siyaset Bilimi*. Ankara:İmge Kitabevi Yayınları.
- Kongar, E. (1981). *Atatürk ve Devrim Kuramları*. Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kongar, E. (1998). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Köker, E. & Kejanlıoğlu, B. (2004). 2002 Seçim Kampanyalarında Ulusal Basın. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 41-72.
- Ortaylı, İ. (2005). *Yakın Tarihin Gerçekleri*. İstanbul:Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2015). *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul:İnkılap Kitabevi.
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*. Ankara:İmge Kitabevi Yayınları.
- Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems*. UK:ECPR Press.
- Şirin, Y. N. (2004). 12 Eylül 1980 İhtilali Sonrası Türkiye'deki Siyasal Değişim. *Mevzuat Dergisi* (82), 22-36.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. Ankara:Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM. (2019). Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri (1950). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html Erişim tarihi: 18.02.2022.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. Cilt 1, İstanbul:Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Turan, E. (2014). *Siyaset Bilimine Giriş*. Konya:Palet Yayınları.
- Turan, E. (2017). *Siyaset*. Konya:Palet Yayınları.
- Turan, E. & Karaduman, K. (2019). *Siyasal Parti Sistemleri ve Türk Siyasal Tarihinde Dönemsel Pratikler*. S. Güngör (Ed), Türk Demokrasi Tecrübesi: Dönemler-Sorunlar (179-228). Konya: Palet Yayınları.
- Turan, E. (2022a). *Milliyetçiliğin Eklemlenmecî Yapısını Milliyetçi Hareket Partisi Üzerinden Okumak*. M. Yiğit (Ed), Türkiye'de Siyasal Partiler ve Milliyetçilik (105-190). Konya:Palet Yayınları.
- Turan, E. (2022b). *Siyasal Partiler*. O. Gökçe (Ed), Siyaset Sosyolojisi: Temel Kavramlar ve Yaklaşımlar (165-196). Konya:Çizgi Kitabevi.
- TÜİK (2022). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2022*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul>, Erişim tarihi: 18.02.2022.
- Yeşil, A. (1988). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.